

Філософія

УДК 172.4

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17866714>

**Етико-філософське обґрунтування стратегій втручання в
конфліктні ситуації для запобігання геноцидальним практикам в
контексті російсько-української війни**

Маслікова Ірина Ігорівна,

доктор філософських наук, доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-9463-5223>

Прийнято: 22.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація.** Метою статті є аналіз попереджувальних ознак масового насильства та виявлення етично обґрунтованих стратегій втручання в конфліктні ситуації для запобігання геноцидальним практикам в контексті російсько-української війни.*

***Методи.** Були використані загальнонаукові методи дослідження, що включають історичні, філософський, етичний, правовий та культурологічний аспекти аналізу масового насильства та геноцидальних практик.*

***Результати.** Звернення до міжнародного законодавства дозволило виявити специфіку геноциду як «злочину злочинів» та злочинів проти людяності. Аналіз сучасних досліджень геноцидів та масових злочинів надав змогу дослідити попереджувальні ознаки масового насильства – економічні кризи, політика «ми та вони», мова ворожнечі, дискримінаційне законодавство, державні репресії - та визначити можливості запобігання*

геноцидальним практикам. Розгляд умов неспроможності держави захищати від насильства своїх громадян дав підстави для обґрунтування морального обов'язку міжнародної спільноти щодо втручання в конфліктну ситуацію з метою захисту населення. Основні проблеми реалізації концепції «Відповідальності захищати» пов'язуються із можливою маніпулятивністю учасників конфлікту.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє класифікувати злочинні дії РФ в Україні як геноцидальні практики. Розробка стратегій зваженої економічної та соціальної політик, формування інклюзивної політичної системи, державна підтримка та розвиток гуманітарних наук і мистецтва, політика «афірмативних дій» можуть поставати запобіжником масового насильства. Етична обґрунтованість морального обов'язку втручання світової спільноти в справи держави, в якій чиниться насильство, здійснюється в опорі на універсальну цінність моральних прав людини. Продуктивність концепції «Відповідальності захищати» засвідчується діями світової спільноти в умовах російсько-української війни. На підставі проведеного дослідження були сформульовані рекомендації державним інституціям і міжнародній спільноті щодо формування стратегій втручання в конфліктні ситуації та запобігання геноцидальним практикам.

Ключові слова: геноцид, масові злочини, геноцидальні практики, моральний обов'язок, права людини, гуманітарна інтервенція, Відповідальність захищати, російсько-українська війна.

Ethical and philosophical justification of strategies for intervention in conflict situations to prevent genocidal practices in the context of the Russian-Ukrainian war

Iryna Maslikova,

DSc (Philosophy), Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9463-5223>

Abstract. *The aim of this article is to analyse the warning signs of mass violence and identification of ethically justified strategies for intervention in conflict situations to prevent genocidal practices in the context of the Russian-Ukrainian war.*

Methods. *General scientific research methods were used, including historical, philosophical, ethical, legal, and cultural aspects of the analysis of mass violence and genocidal practices.*

Results. *Referring to international law made it possible to identify the specific nature of genocide as a 'crime of crimes' and crimes against humanity. An analysis of contemporary studies of genocide and mass crimes made it possible to examine the warning signs of mass violence – economic crises, 'us and them' politics, hate speech, discriminatory legislation, state repression – and to identify ways of preventing genocidal practices. Consideration of the conditions under which a state is unable to protect its citizens from mass violence provided grounds for justifying the moral duty of the international community to intervene in a conflict situation in order to protect the population. The main problems in implementing the concept of the 'responsibility to protect' are related to the possible manipulateness of the parties to the conflict.*

Conclusions. *The study allows us to classify the criminal actions of the Russian Federation in Ukraine as genocidal practices. The development of balanced*

economic and social policies, the formation of an inclusive political system, state support and development of the humanities and arts, and affirmative action policies can serve as a safeguard against mass violence. The ethical justification for the moral duty of the international community to intervene in the affairs of a state where violence is being committed is based on the universal value of human rights. The effectiveness of the concept of the 'Responsibility to Protect' is demonstrated by the actions of the international community in the context of the Russian-Ukrainian war. Based on the research, recommendations were formulated for state institutions and the international community on developing strategies for intervention in conflict situations and preventing genocidal practices.

Keywords: *genocide, mass crimes, genocidal practices, moral duty, human rights, humanitarian intervention, the Responsibility to Protect, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. У 1990-х роках в академічному середовищі активізувався дослідницький інтерес до геноцидів та масових злочинів проти людяності, якими відзначилося ХХ століття. За невеликий проміжок часу з'явилася велика кількість досліджень, яка зростала в геометричній прогресії, що було пов'язано із низкою причин. По-перше, у зв'язку із певною історичною дистанцією від Другої світової війни виникла потреба переосмислення її уроків та формування культури пам'яті, яка примирила б різноманітні спогади про культурну травму, яка набувала ознак трансгенераційної. По-друге, окремим викликом постало вивчення Голокосту як екстраординарного зла ХХ ст., що призвело до певного морального «повороту» в соціально-гуманітарних дослідженнях, які прагнули переосмислити ексцеси масових злочинів, для яких раніше не існувало адекватної мови виразу та оцінювання. Голокост, що вмістив в себе незбагнені форми приниження гідності людини, масових вбивств та страждань, постав у

фокусі уваги як досвід вцілілих жертв та вимога пам'ятати про цю трагедію. По-третє, масові вбивства у Східному Тиморі, Камбоджі, Бурунді, Ефіопії засвідчили спалах злочинів, які здійснювалися від імені держави. Закінчення Холодної війни не принесло мир у світовому масштабі – новітні геноциди в Руанді, на території колишньої Югославії, в Чечні, Дарфурі спонукають не лише досліджувати витоки та закономірності геноцидальних практик, але й шукати шляхи запобігання майбутнім злочинам.

Особливої актуальності проблематика масових злочинів проти людяності та геноцидів набуває в українській гуманітаристиці. Це спричинено трагедією Голодомору, який ще у 1953 р. був позначений як «геноцид» автором цього терміну Р. Лемкіним, та російсько-українською війною, яка має ознаки геноцидальних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарні дослідження геноцидів, масових злочинів проти людяності, воєнних злочинів є доволі новим інтелектуальним явищем, що було спричинено трагічними подіями ХХ ст. – Другою світовою війною, Голокостом, сучасними геноцидами. Причини появи масових злочинів в історико-культурному процесі, особливості новітніх геноцидальних практик досліджує канадський історик А. Джонс [12].

Соціальна філософія та етика виявляють дослідницький потенціал у виявленні причин, механізмів масового насильства, можливостей його превенції. Австралійській філософ А. Белламі зосереджує свою увагу на моральних аспектах масових злодіянь, зокрема на порушеннях імунітету щодо цивільних осіб [10]. Американський філософ Дж. Стенлі визначає ознаки суспільств, які демонструють застосування інструментів політики «ми» і «вони», яка призводить до групової ворожнечі та масового насильства [8]. Канадський філософ М. Ігнат'єфф розглядає питання політики прав людини крізь призму проблем нездатності держави захищати своїх громадян та

необхідності етичного обґрунтування гуманітарних інтервенцій для зупинення масового насильства [11]. Етичні дискусії навколо проблем заборони мови ворожнечі, що може розцінюватися як загроза свободі слова, відображаються в збірнику текстів з моральної, соціальної та політичної філософії «Morality and Moral Controversies» [13], етичні дискусії навколо проблеми «позитивної дискримінації» висвітлюються в книзі «У пошуках спільного блага: етичні колізії соціальних практик» [4].

Для розуміння перспектив превенції майбутніх геноцидальних практик і можливостей реалізації морального обов'язку захищати жертв масового насильства важливо було дослідити еволюцію міжнародних документів від «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» [3], «Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду» [6] до нормативної вимоги «The Responsibility to Protect» [16], що базується на концепції «Відповідальності захищати» [14, 15].

Причини російсько-української війни, зокрема події, що спричинили Євромайдан та Революцію Гідності аналізувалися американськими дослідниками Т. Снайдером [7] та С. Плохієм [5]. Аналізуючи трагічні події російсько-української війни, українська правозахисниця В. Валле здійснює спроби юридичного обґрунтування злочинних дій РФ як геноциду [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в останні роки з'являється все більше публікацій щодо проблематики геноциду, залишається невирішеною проблема: як запобігати геноцидальним практикам. Ця проблема конкретизується низкою питань: чому осмислення трагічного досвіду ХХ ст. не призвело до мінімізації насильства і сьогодні стають можливими геноцидальні практики, зокрема в Україні; чи є можливість етичного обґрунтування вимоги відповідальності міжнародної спільноти за захист жертв насильства, коли держава демонструє

свою неспроможність; які дії має реалізовувати держава, щоб не допустити розвитку конфліктної ситуації до масових злочинів проти людяності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз попереджувальних ознак масового насильства та виявлення етично обґрунтованих стратегій втручання в конфліктні ситуації для запобігання масовим злочинам та геноцидальним практикам в контексті російсько-української війни. Для досягнення зазначеної мети поставлено наступні завдання:

- зазначити специфіку геноциду як «злочину злочинів» та злочинів проти людяності;
- дослідити попереджувальні ознаки масового насильства та визначити стратегії запобігання їм;
- проаналізувати умови неспроможності держави захищати від насильства своїх громадян та обґрунтувати моральний обов'язок міжнародної спільноти втручання в ситуацію з метою захисту населення;
- виявити проблеми реалізації концепції «Відповідальності захищати» в контексті російсько-української війни;
- сформулювати рекомендації для державних інституцій та міжнародної спільноти щодо втручання в конфліктні ситуації

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в міждисциплінарних дослідженнях геноциду та масових злочинів проти людяності існують різні визначення геноциду. Канадський дослідник Адам Джонс у своїй праці «Геноцид. Всебічний вступ» надає перелік його визначень, які з'являлися від 1948 р. по 2009 р. [12, р. 16-20]. У широкому міждисциплінарному дискурсі базовим поняттям є те, що було зафіксоване у «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» у Статті II: «під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром

знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- (a) вбивство членів такої групи;
- (b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- (c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення;
- (d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- (e) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи» [3].

Різні визначення геноциду як «злочину злочинів», які згодом з'являлися, можуть бути пояснені різними причинами, зокрема недосконалістю певних положень Конвенції. І це може викликати певні занепокоєння щодо баналізації геноциду та геноцидальних практик, та навіть нівеляції злочинності його характеру через некоректне використання цього терміну або свідому маніпуляцію термінологією [12, р. 20]. Різні визначення поняття «геноцид» стосуються конкретизації агентів масових злодіянь; жертв геноциду; цілей, масштабів, стратегій і намірів геноцидальних практик. У різних місцевих мовах вже закріпився унікальний досвід, який відображає специфічний лексикон масових злочинів проти людяності, що мали ознаки геноциду: Churban, Holocaust, Holodomor, Itsembabwoko, Lokeli, Mec Ejer'n, Naqba, Porrajmos, Sayfo, Shoah, Sokümü [12, р. 22-23]. З'являється й чимала кількість нових специфічних термінів, які підкреслюють різні виміри геноцидальних практик, як-от: класицид, демоцид, екоцид, елітоцид, етноцид, фемініцид, фратріцид, гендерцид, юдеоцид, лігвоцид, меморицид, омніцид, політицид, пурцид, урбіцид [12, р. 26-29].

Геноцид відрізняється від інших дій, спрямованих на свідоме знищення певної групи, та часто називається «злочином злочинів» через його

унікальність та екстраординарну тяжкість. Українська правозахисниця Віра Валле зазначає, що правова кваліфікація геноциду є доволі складною і потребує не лише встановлення загального злочинного наміру, зафіксованого в певному плані чи наказі, але й доведення спеціального суб'єктивного елементу «*dolus specialis*» – «наміру повністю або частково знищити цільову групу людей» [1, с. 52]. Ця риса відрізняє геноцид від злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочинів агресії.

Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду, в статті 7 визначає «злочин проти людяності» як «будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

- а) вбивство;
- б) винищення;
- с) оборнення в рабство;
- д) депортація або насильницьке переміщення населення;
- е) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- ф) катування;
- г) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- і) насильницьке зникнення осіб;

ж) злочин апартеїду;

к) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю» [6].

В документі міститься пояснення термінів, що конкретизують «злочини проти людяності»: «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення», «винищення», «обернення в рабство», «депортація або насильницьке переміщення населення», «катування», «примусова вагітність», «переслідування», «злочин апартеїду», «насильницьке зникнення осіб» [6].

В контексті російсько-української війни важливим є те, що Україна стала підписантом Римського Статуту ще у 2000 р., проте набрання чинності цього документу для України відбулося лише 1 січня 2025 р. після його ратифікації у 2024 р.. Український парламент ухвалив заяви про визнання юрисдикції Міжнародного Кримінального Суду лише після початку агресії РФ проти України в 2014 р., а розслідування міжнародних злочинів проти людяності в Україні почалися після 24 лютого 2022 р. Набуття чинності Римського Статуту в Україні надає можливості для заснування Міжнародного трибуналу щодо агресії РФ проти України [9] по закінченню війни та надає сподівання на неупереджене та ефективне правосуддя над злочинцями, що чинили та продовжують ще сьогодні чинити масові злочини проти людяності в Україні.

По закінченню російсько-української війни для встановлення справедливості є вкрай важливим, щоб відбулося незалежне міжнародне правосуддя над агентами, що чинили масові злочини проти людяності в Україні, зокрема й порушували імунітет проти нон-комбатантів. Австралійський дослідник геноцидів та масових злочинів проти цивільних осіб Алекс Белламі зазначає, що для неупередженості суду над винуватцями таких злочинів необхідно якомога раніше починати правильно фіксувати факти масових злодіянь; збирати докази їх намірів, достовірну інформацію для

аналізу кожного окремого факту, зокрема про стосунки жертв із злочинцями, їх інтереси, інституційну владу агентів злочинів, їх можливі маніпуляції із контекстом ситуацій [10, р. 382-389].

Очевидно, що перебуваючи в стані війни, для України важливими є її закінчення та відплата агресора за причинені страждання і руйнування. З такої точки зору, для нас очікуваними результатами досліджень геноцидів і масових злочинів проти людяності є визначення механізмів відновлення справедливості – притягнення до відповідальності та покарання злочинців, репарації жертвам, постконфліктне врядування, примирення та подолання травм. Проте метою досліджень геноцидів та масових злочинів проти людяності в ширшому міждисциплінарному контексті є також усвідомлення політичних, економічних соціальних, психологічних, моральних та культурних вимірів масового насильства, з'ясування його механізмів, і що є не менш важливим – виявлення стратегій втручання в трагічні конфліктні ситуації та розуміння можливостей запобігання їм. Тому вкрай важливо вміти розпізнавати ранні попереджувальні ознаки масових злочинів, щоб вчасно втрутитися в конфліктну ситуацію та запобігти можливим злодіянням. Такими «червоними прапорцями» А. Джонс вважає соціально-економічні кризи, надмірну політичну мобілізацію громадян навколо ідеї етнічної ідентичності, активну пропаганду ненависті, чинне несправедливе дискримінаційне законодавство щодо певних груп в державі, жорсткі державні репресії проти громадян [12, р. 569-571]

Економічні кризи, з одного боку, відкривають можливості для зловживання владою, з іншого боку, провокують бунтівні й сепаратистські рухи, підсилюють спокуси грабунку та мародерства. Отже, для мінімізації ризиків насильства з боку держави щодо громадян чи революційно налаштованих груп щодо представників влади важливо розробляти стратегії зваженої економічної та соціальної політики, які передбачали б умови

невизначеності, ризики економічних криз та швидкого реагування на них, щоб градус соціальної напруги не підігрівався відсутністю адекватних рішень з боку державної і місцевої влади.

Зростання політичної мобілізації навколо ідеї етнічної винятковості містить в собі загрозу групового мислення та політики «ми та вони». Ознаками такої політики, згідно з дослідженням американського філософа Джейсона Стенлі, є міфологізація славетного минулого, втрата зв'язку із реальністю, пропаганда вигаданих псевдодоброчесних ідеалів, використання ЗМІ на користь однієї групи, боротьба із інтелектуалами, вибудовування жорсткої суспільної ієрархії, маніпуляції з віктимізацією минулого для культивування психології жертви у формуванні групової ідентичності, «нормалізація» морально неприйнятних речей, культивування патріархальної маскулінності тощо [8]. Впровадження такої політики може призвести до систематичної елімінації з політичного процесу певних груп, що згодом може спричинити різні форми дискримінації та навіть політициду – масових вбивств представників різних соціальних груп згідно з фактичною або позірною політичною доцільністю. Запобігати таким практикам може розвинута інклюзивна політична система, що представлена політичними партіями, інтереси яких є ширшими за вузькі інтереси окремих мовних чи етнічних груп.

Практики активного просування через державні медіа пропаганди ненависті здатні доволі швидко підвищувати у суспільстві градус ненависті до певних груп та провокувати до насильства. Анігіляційна риторика здатна знаходити вираз у формі непрямой мови символічного насильства, що рясніє санітарно-медичними або мілітаристськими метафорами («вороги народу», «шкідники», «паразити», «щури», «нацистська зараза», «скажені пси»). Проте для сучасних ліберальних суспільств пряма заборона висловлювань, зокрема й символічних може кваліфікуватися як загроза свободи слова, що породжує численні етнічні дискусії [13]. Дієвим механізмом запобігання

розповсюдженню мови ненависті, яка може провокувати масове насильство, є підтримка та розвиток плюралістичних медіа, полікультурної освіти та інклюзивного навчання на всіх рівнях. Важливою є й держана підтримка гуманітарних наук та розширення доступу громадян до мистецьких практик, оскільки вони стимулюють розвиток емпатії, яка сприяє визнанню інших людей як самоцінних, вмінню ставити себе на місце іншого, безкорисно допомагати іншим.

Несправедливе дискримінаційне законодавство сприяє маргіналізації та ізоляції конкретних соціальних груп, що відкриває можливості для легітимізації насильства щодо них. Конструктивним заходом, що допомагає долати історичну несправедливість щодо груп, які раніше підлягали утискам чи політичному насильству, є «позитивна дискримінація» або «афірмативні дії». Успішною політикою надання певних преференцій раніше дискримінованим суспільним групам є расові та соціальні квоти у системі вищої освіти, встановлені в США задля подолання наслідків рабства та зменшення освітньої нерівності; програма «Black Economic Empowerment» в ПАР, яка розширила громадянам, що постраждали від політики апартеїду, доступ до державної служби, бізнесу та освіти; програми ЄС, спрямовані на досягнення інклюзії тощо. Хоча така політика здатна долати негативні наслідки минулих насильницьких дій та дискримінації, вона містить загрози соціальної несправедливості щодо тих, хто не підлягав дискримінації, але постає заручником квот. І така ситуація вже має певний конфліктогенний потенціал, який може породити соціальне напруження та навіть спричинити нову групову ворожнечу [4, р. 298-299].

Систематичні державні репресії та політичний терор є ознаками можливих масових злочинів в країнах, що розвиваються, та в авторитарних державах. Впровадження надзвичайних заходів без обґрунтованих причин, звуження громадських свобод, системне переслідування опозиційних партій

та організацій, масові затримання цивільного населення поліцією або спеціальними державними службами, використання тортур в пенітенціарній системі, потоки біженців та поява ВПО у своїй сукупності є передвісниками масового насильства [12, р. 571]. Звернення до подій 2013-2014 р. в Україні дозволяє пересвідчитися, що зазначені практики були передвісниками кривавої розв'язки Революції Гідності, анексії Криму і початку російсько-української війни [7, 5].

Проте, як би РФ не старалася видати всі ці процеси за внутрішньоукраїнський конфлікт і неспроможність української влади придушити «націоналістично-налаштованих радикалів», були численні докази гібридної участі РФ в організації та виконанні такого насильства. Сторонньому спостерігачу було важко провести чітко лінію, яка розділяла б внутрішню і зовнішню сторону конфлікту, враховуючи весь пропагандистський апарат РФ, економічні важелі та її фінансові спроможності лобіювати свої інтереси в західному світі. Проте за 12 років війни та, зокрема, від початку повномасштабного вторгнення агресора в Україну вже зафіксовані численні факти злочинів РФ: порушення прав людини під час бойових дій; незаконні напади агресора на території, контрольовані урядом України; руйнація та знищення енергетичної інфраструктури України; навмисне нараження цивільного населення на небезпеку; порушення проти особистої недоторканності; позасудові страти; напади на цивільне населення під час евакуації та пересування; незаконне повсюдне позбавлення волі різних категорій осіб; незаконне переміщення та депортація затриманих в РФ; катування та жорстоке поводження з цивільними і військовими; сексуальне та гендерно зумовлене насильство з актами катування; порушення законів окупації, застосування фізичного і морального примусу цивільних осіб; примусове переміщення і депортація дітей [1, с. 101-124].

У зв'язку із тим, що далеко не завжди «червоні прапорці» загроз масових злочинів розпізнаються як всередині самої держави, так і світовою спільнотою, держава може бути нездатною самотужки упередити геноцидальні практики. З огляду на це, виникає питання: чи має обов'язок міжнародна спільнота втручатися у справи суверенної держави, влада якої залучена в масштабне систематичне насильство проти своїх громадян? Питання ускладнюється тим фактом, що світова спільнота нечасто виділяє ресурси для розв'язання проблеми, поки вона не спалахує насильством.

Закликаючи держави дотримуватися права людини Статут ООН водночас забороняв зовнішнє втручання в справи інших держав за допомогою сили. Незважаючи на те, що було прийнято низку правозахисних нормативних документів – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) – система міжнародного права виявила певну безсилість у протистоянні масовим злочинам проти людяності.

Хоча чинне міжнародне право на початку 1990-х р. забороняло зовнішнє втручання у суверенні справи держав, в яких відбуваються конфлікти, без згоди їх урядів, проте, як зазначає канадський фахівець у галузі прав людини Майкл Ігнат'єфф, катастрофа Другої світової війни та геноциди призвели до усвідомлення того факту, що зовнішня політика не може обмежуватися винятково голими інтересами та має визнавати значущість моральних цінностей.

Така ситуація породила дискусії, висхідною точкою яких постало усвідомлення універсальної цінності прав людини і необхідності спільно протистояти їх порушенню. Тим самим, актуалізувався моральний ідеал

втручання у справи країн-правопорушників в ім'я універсальних цінностей. А так, поступово відбувалося усвідомлення морального зобов'язання міжнародної спільноти здійснювати втручання в справи суверенних держав з метою зупинення масового насильства. Наприкінці 1990-х років були вироблені критерії, які дозволяли б втручатися в ситуацію для зупинення насильства. По-перше, порушення прав людини мають бути системними та масштабними. По-друге, насильство в державі має загрожувати міжнародному миру та безпеці в регіоні. По-третє, регіон, в якому відбувається масове насильство, повинен мати культурну, стратегічну або геополітичну значущість для інших держав. По-четверте, військова інтервенція в таку державу повинна покласти край масовим злочинам [11, р. 40].

Реакцією на нездатність міжнародної спільноти розірвати порочне коло неспроможності запобігти новітнім геноцидам в Боснії, Косово, Руанді, постала концепція «Відповідальності захищати» - The Responsibility to Protect (R2P / RtoP), яка була сформульована Міжнародною комісією з інтервенції та державного суверенітету в 2001 р. Призначення Концепції R2P полягає у визначенні умов припустимості застосовування примусових засобів щодо іншої держави з метою захисту людей, які знаходяться під загрозою істотного порушення норм міжнародного гуманітарного права. Ця концепція дістала своє нормативне закріплення у Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. під час 60-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Підсумковий документ є резолюцією, в якій держави-члени ООН визначили параметри відповідальності захисту цивільного населення від масового насильства. Зокрема, п. 138 зазначає, що «кожна окрема держава несе відповідальність за захист свого населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності. Ця відповідальність передбачає запобігання таким злочинам, включно підбурювання до них, за допомогою належних та необхідних засобів. Ми беремо на себе цю

відповідальність і будемо діяти відповідно до неї. Міжнародне співтовариство повинно, за необхідності, заохочувати та допомагати державам виконувати цю відповідальність, а також підтримувати Організацію Об'єднаних Націй у створенні системи раннього попередження» [16, р. 30].

Концепція R2P передбачає наявність трьох основних принципів відповідальності. Перший принцип відповідальності повинен реалізовуватися державою: кожна держава мусить захищати своє населення від чотирьох масових злочинів – геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та етнічних чисток. Другий і третій принципи відповідальності стосуються міжнародної спільноти. Міжнародна спільнота повинна сприяти державам реалізовувати цей обов'язок і допомагати їм в захисті населення. Якщо держава не виконує цей обов'язок захисту свого населення, міжнародна спільнота мусить своєчасно і рішуче вжити відповідні колективні заходи згідно зі Статутом ООН [15].

Концепція R2P містить стратегії невійськової реакції на масові злочини та певні зобов'язання допомоги у відбудові країни по закінченню конфлікту: політична підтримка, офіційне посередництво заради сприяння діалогу та примирення; допомога у подоланні першопричин конфлікту; сприяння ініціативам належного управління, підтримка прав людини та верховенства права. Невійськовою стратегією реалізації відповідальності є санкційна політика щодо держави загалом або її підприємств, повстанських рухів або терористичних організацій, окремих осіб - лідерів та членів їх родин. Такі санкції спрямовані на обмеження діяльності, що продукує дохід від нафти, алмазів, лісозаготівлі, наркотиків; рестрикцію доступу до нафтопродуктів; обмеження міжнародного авіасполучення; скорочення дипломатичного представництва та висилку дипломатичного персоналу; мораторію на поїздки; призупинення членства або виключення з міжнародних організацій [14, р. 30-31]. Варто зазначити, що впродовж російсько-української війни світова

спільнота засвідчила дієвість цієї міжнародної норми: були застосовані санкційні пакети проти російських підприємств та низки посадових осіб; відбулося замороження активів країни агресора в банківських установах європейських країн, США, Канади та Японії; здійснювалося поступове скорочення дипломатичного представництва РФ в країнах Європи та Північної Америки; було призупинено членство російських інституцій в різних міжнародних культурних, освітніх, спортивних, бізнесових, безпекових організаціях.

В ситуаціях масових злочинів, коли механізми суверенної держави не спрацьовують належним чином, концепція «Відповідальності захищати» передбачає оформлення вимог захисту цивільного населення шляхом «гуманітарних інтервенцій». Отже, в ситуації загрози геноцидів, масових злочинів проти людяності, воєнних злочинів або етнічних чисток держава може втратити свій імунітет, якщо вона виявляється нездатною захистити своїх громадян.

«Гуманітарні інтервенції», організовані згідно із концепцією R2P засвідчують свою практичну дієвість, оскільки здатні рятувати тисячі життів невинних людей, насамперед цивільних. Проте є певні дискусійні моменти щодо справжніх намірів і мотивів організаторів «гуманітарних інтервенцій», які можуть бути маніпулятивними і спрямованими на реалізацію своїх амбітних геополітичних інтересів. Такі «гуманітарні інтервенції» можуть поставати й інструментом гібридних війн. «Гуманітарні конвої», які практикувала РФ в 2014-2020 р. були саме таким інструментом гібридної війни, коли на тимчасово окуповану територію України завозилися озброєнні бойовики, зброя, паливно-мастильні матеріали та вивозилося устаткування з промислових підприємств під гаслом «гуманітарних інтервенцій» [2].

Узагальнені ключові попереджувальні ознаки масового насильства та рекомендації для державних інституцій і міжнародної спільноти подані у таблиці 1.

Таблиця 1.

Попереджувальні ознаки масового насильства та рекомендації для державних інституцій і міжнародної спільноти

Чинники масового насильства	Механізми, що зумовлюють масове насильство	Рекомендації для державних інституцій та міжнародної спільноти
Соціально-економічні кризи	1. Корупційний розподіл ресурсів, посилення авторитарних тенденцій як наслідок зловживання владою. 2. Радикалізація суспільства, бунтівні й сепаратистські рухи, грабежі та мародерство.	1. Стратегії зваженої економічної та соціальної політики, які повинні враховувати ризики невизначеності та передбачати швидке реагування на них.
Групове мислення та політика «ми та вони»	1. Політична мобілізація навколо ідеї етнічної винятковості та її псевдодоброочесності. 2. Систематична елімінація з політичного процесу певних груп. 3. Побудова жорсткої суспільної ієрархії, зважаючи на інтереси однієї соціальної групи. 4. Використання медіа на користь однієї групи. 5. Боротьба із інтелектуалами та інакомисленням. 6. Виправдання агресії, «нормалізація» морально неприйнятних речей.	1. Стратегії публічного управління на всіх рівнях влади, що мінімізують ризики монополізації влади однією соціальною групою; 2. Стратегії державних політик у сферах освіти, інформації та культури, що спрямовані на усвідомлення ризиків маніпуляції груповою ідентичністю та розпалювання міжгрупової ворожнечі.
Пропаганда ненависті	1. Використання мови ворожнечі як мови символічного насильства. 2. Означення певних груп як «неповноцінних» або «небезпечних», дегуманізація їх членів. 3. Нормалізація насильницьких практик та підбурювання населення до участі в масових злочинах.	1. Стратегії державної правової політики, спрямовані на криміналізацію мови ворожнечі. 2. Стратегії державних політик у сферах освіти, інформації та культури, що спрямовані на протидію пропаганді ненависті.

Несправедливе дискримінаційне законодавство	1. Маргіналізація та ізоляція певних соціальних груп. 2. Порушення прав представників певних соціальних груп, легітимізація насильства щодо них.	1. Стратегії зваженої політики «афірмативних дій», що спрямовані на подолання історичної нерівності та дискримінації щодо певних соціальних груп.
Систематичні державні репресії та політичний терор	1. Впровадження надзвичайних заходів без обґрунтованих причин, звуження громадських свобод. 2. Знищення незалежних судів, тотальний контроль над медіа. 3. Системне переслідування опозиційних партій та організацій. 4. Масові затримання цивільного населення поліцією або спеціальними державними службами. 5. Використання тортур в пенітенціарній системі.	1. Стратегії невійськової реакції міжнародної спільноти на масові злочини в державах, які демонструють нездатність виконувати обов'язок захисту свого населення, для зупинення насильства.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє класифікувати злочинні дії РФ в Україні як геноцидальні практики. Враховуючи той факт, що низка держав визнала російські злочини як такі, що відповідають визначенням «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», юридично-правове визнання геноциду може зробити лише Міжнародний кримінальний суд.

Було з'ясовано, що метою міждисциплінарних досліджень геноциду та масових злочинів проти людяності є не лише аналіз економічних, соціально-політичних, моральних і культурних вимірів масового насильства та механізмів його здійснення, але й виявлення попереджувальних ознак геноцидальних практик та пошук стратегій його запобігання. В розгляді економічних причин було наголошено на важливості розробки стратегії зваженої економічної і соціальної політики, які повинні передбачати швидке реагування на економічні кризи. Аналіз політики «ми та вони» засвідчив ризики дискримінації та політициду, запобігти яким можна через формування

інклюзивної політичної системи. Для унеможливлення розповсюдження мови ненависті, яка може провокувати масове насильство, важливою є державна підтримка гуманітарних наук та мистецтва, які сприяють розвитку емпатії та мінімізації деструктивних імпульсів. «Позитивна дискримінація» здатна долати історичну несправедливість, проте містить ризики рецидиву насильства.

Незважаючи на артикуляцію попереджувальних ознак масового насильства, залишається проблема своєчасного виявлення таких загроз через певну маніпулятивність учасників конфлікту. Тому гостро постає питання обґрунтування морального обов'язку світової спільноти втручатися у справи суверенної держави, в якій коїться масове насильство. Аналіз дискусій щодо порушення прав людини як універсальної моральної цінності дозволив виявити критерії (масштабність та системність порушення прав людини; загроза миру і безпеці в регіоні; культурна, стратегічна та геополітична значущість регіону), які дозволяли б здійснювати «гуманітарні інтервенції» з метою запобігання насильству. Зазначені критерії дозволяють розглядати стратегії відповідальності захищати населення на рівнях держави та світової спільноти. Продуктивність концепції R2P засвідчується діями світової спільноти щодо підтримки України в умовах російсько-української війни.

В результаті здійсненого дослідження можуть бути сформовані рекомендації державним інституціям і міжнародній спільноті щодо формування стратегій втручання в конфліктні ситуації та запобігання геноцидальним практикам.

1. Стратегії зваженої економічної та соціальної політики, які повинні враховувати ризики невизначеності та передбачати швидке реагування на них:

- забезпечення діяльності незалежних антикорупційних органів, цифровізація державних сервісів, внутрішній контроль та аудит, підтримка

громадських експертних рад, незалежного правосуддя та медіа як запобіжників корупційного розподілу ресурсів;

- гарантований мінімальний соціальний захист громадян у кризових умовах, регіональний розвиток та підтримка місцевого самоврядування, прозоре та професійне керівництво силових структур як запобіжні механізми проти соціальних бунтів та сепаратизму;

- впровадження освітніх програм, спрямованих на розвиток критичного мислення та громадянської культури, як захисний механізм від радикалізації суспільства.

2. Стратегії публічного управління на всіх рівнях влади, що мінімізують ризики монополізації влади однією соціальною групою:

- розвиток інклюзивного й плюралістичного врядування, з урахуванням вимог різноманітності та публічного прийняття рішень;

- ротація членів робочих груп і комісій, що ухвалюють рішення, зовнішній аудит політик і рішень.

3. Стратегії державних політик у сферах освіти, інформації та культури, що спрямовані на усвідомлення ризиків маніпуляції груповою ідентичністю та розпалювання міжгрупової ворожнечі:

- впровадження освітніх програм, спрямованих на розвиток критичного мислення та медіаграмотності;

- реалізація політики історичної пам'яті, підтримка досліджень геноцидів та масового насильства для усвідомлення пагубності їх наслідків.

4. Стратегії державної правової політики, спрямовані на криміналізацію мови ворожнечі:

- забезпечення правового регулювання та криміналізації мови ворожнечі, відповідальної риторики політичних лідерів та лідерів громадської думки.

5. Стратегії державних політик у сферах освіти, інформації та культури, що спрямовані на протидію пропаганді ненависті:

- підтримка незалежних медіа і забезпечення фактчекінгу;
- сприяння діяльності громадських організацій, що працюють у сфері захисту прав людини;
- впровадження освітніх програм, спрямованих на розвиток толерантності, інклюзивне та полікультурне навчання на всіх рівнях;
- організація і проведення культурних заходів, спрямованих на зміцнення міжгрупового діалогу;
- держана підтримка гуманітарних наук та розширення доступу громадян до мистецьких практик для стимулювання розвитку емпатії та усвідомлення цінності людської особистості й формування поваги до її прав.

6. Стратегії зваженої політики «афірмативних дій», що спрямовані на подолання історичної нерівності та дискримінації щодо певних соціальних груп:

- впровадження соціальних квот в доступі до посад у державній службі, політичному представництві, системі вищої освіти для тих, хто був дискримінований через расу, етнічність, стать, соціальне походження, інвалідність тощо;
- запровадження соціальних та освітніх програм, спрямованих на досягнення інклюзії;
- моніторинг реалізації політик «позитивної дискримінації» для унеможливлення нових виявів соціальної несправедливості та соціального напруження.

7. Стратегії невійськової реакції міжнародної спільноти на масові злочини в державах, які демонструють нездатність виконувати обов'язок захисту свого населення, для зупинення насильства:

- заохочення та допомога державам захищати своє населення від масових злочинів як реалізація нормативного принципу «Відповідальності захищати» R2P для зупинення насильства;

- реалізація зобов'язання міжнародної спільноти допомоги через санкційну політику щодо держави загалом або її підприємств, повстанських рухів або терористичних організацій, окремих осіб - лідерів та членів їх родин;
- здійснення допомоги у відбудові країни по закінченню конфлікту через політичну підтримку у подоланні першопричин конфлікту, офіційне посередництво заради сприяння діалогу та примирення, сприяння ініціативам щодо належного управління, підтримки прав людини та верховенства права.

Список використаних джерел

1. Валле В. Геноцид ХХІ. Війна на знищення української нації. Харків: ВД «Фабула», 2024. 288 с.
2. Головка В.В. Гуманітарні конвої Росії в Україну 2014–2020 [Електронний ресурс] *Енциклопедія історії України*: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2021. - 773 с.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=gumanitarni_konvoji (дата звернення: 25.09.2025).
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Офіційний переклад {Офіційний переклад Конвенції, надісланий листом МЗС № 72/14-612-54598 від 22.04.2024} Документ 995_155, чинний, поточна редакція – Підписання від 09.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 25.09.2025).
4. Маслікова, І.І. У пошуках спільного блага: етичні колізії соціальних практик. Київ: Міленіум, 2018. 338 с.
5. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.

6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду Офіційний переклад Документ 995_588, чинний, поточна редакція – Ратифікація від 21.08.2024, підстава – 3909-IX Дата вчинення: 17.07.1998, Дата ратифікації Україною: 21.08.2024, Дата набрання чинності для України: 01.01.2025 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 25.09.2025).
7. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє. Київ: Дух і Літера, 2014. 252 с.
8. Стенлі Дж. Як діє фашизм. Політика «ми» і «вони». Пер. з англ. Я. Войтка. Київ: Видавнича група КМ-БУКС, 2025. 200 с.
9. Україна ратифікувала Римський статут: у чому важливість та можливості УКРІНФОРМ 25.08.2024 09:00 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3898016-ukraine-ratifikuvala-rimskij-statut-u-comu-vazlivist-ta-mozlivosti.html> (дата звернення: 25.09.2025).
10. Bellamy A.J. Massacres and Morality. Mass Atrocities in an Age of Civilian Immunity Oxford: Oxford University Press, 2012. 450 p.
11. Ignatieff M. Human rights as politics and idolatry Princeton: Princeton University Press, 2001. 187 p.
12. Jones A. Genocide: a comprehensive introduction. 2nd ed. New York: Routledge, 2011. 645 p.
13. Morality and Moral Controversies: Readings in Moral, Social, and Political Philosophy 10th Edition by Steven Scalet (Editor), John Arthur (Editor) Routledge, 2019. 954 p.
14. The Responsibility to Protect Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty Ottawa: The International Development Research Centre, 2001. 91 p. URL: <https://www.globalr2p.org/resources/the-responsibility-to-protect-report-of-the-international-commission-on-intervention-and-state-sovereignty-2001/> (дата звернення: 25.09.2025).

15. What is R2P? The Global Centre for the Responsibility to Protect
Офіційний сайт міжнародної організації «Глобальний центр відповідальності захищати» URL: <https://www.globalr2p.org/what-is-r2p/> (дата звернення: 25.09.2025).

16. World Summit Outcome A/60/L.1, 24 October 2005 Resolution adopted by the General Assembly on 16 September 2005p. 38 p. URL: <https://www.globalr2p.org/wp-content/uploads/2019/09/UNGA-60-1-WSOD-En.pdf> (дата звернення: 25.09.2025).